

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR

XVI. KÖTET. — 8. SZÁM.

OSTHOFF HERMANN

KÜLSŐ TAG

EMLÉKEZETE

SCHMIDT JÓZSEF

L. TAGTÓL

(FELOLVASTA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1913. ÉVI DECEMBER HÓ 15-ÉN TARTOTT ÜLÉSÉN)

ARCZKÉPPEL

Ára 80 fillér

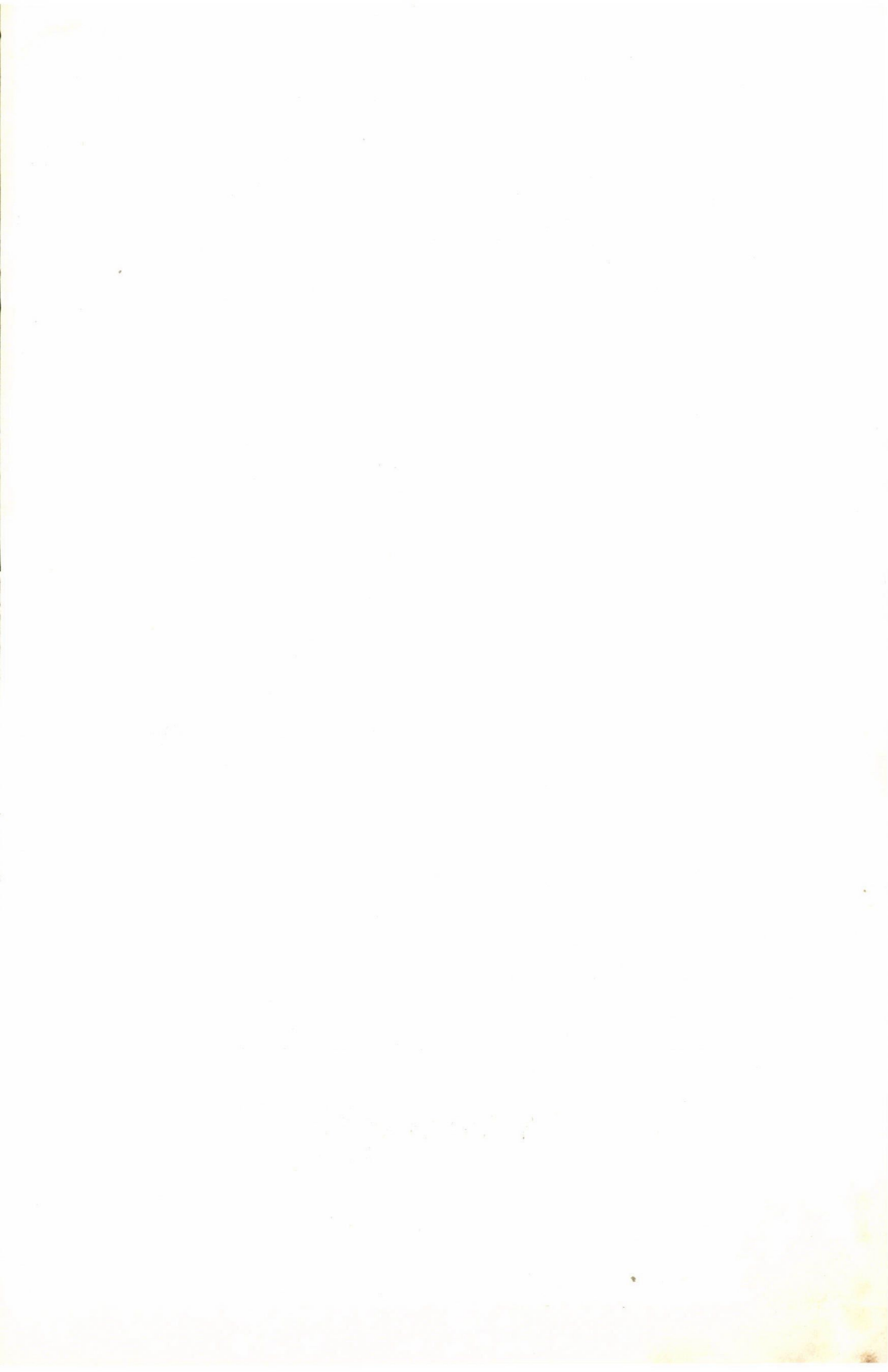
BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

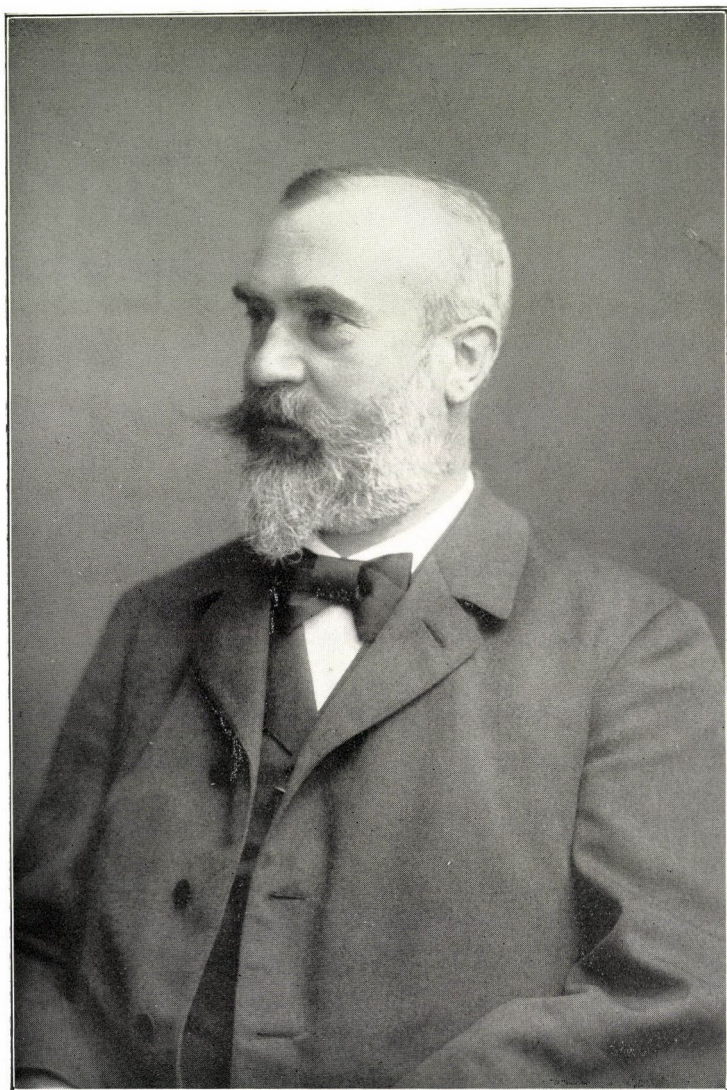
1913

EMLÉKBESZÉDEK

A M. T. AKADÉMIA ELHÚNYT TAGJAIRÓL.

I. kötet.	I. Korponay János l. t.-ről. <i>Kápolnai Pauer István</i> l. tagtól	— kor. 20 fill.
	II. Suhayda János lev. tagról. Dr. <i>Konek Sándor</i> r. tagtól	— > 20 >
	III. Morócz István lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— > 20 >
	IV. Révész Imre l. tagról. <i>Ballagi Mór</i> r. tagtól	— > 40 >
	V. Broca Pál külső tagról. <i>Lenhossék József</i> r. tagtól	— > 60 >
	VI. Asbóth Lajos lev. tagról. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	— > 20 >
	VII. Ami Boué külső tagról. Dr. <i>Szabó József</i> r. tagtól	— > 20 >
	VIII. Fabritius Károly lev. tagról. <i>Kozma Ferencz</i> lev. tagtól	— > 80 >
	IX. Jerney János emlékezete. <i>Gyárfás István</i> lev. tagtól	— > 40 >
	X. Mihályi Károly lev. tagról. <i>Domanovszky Endre</i> lev. tagtól	— > 20 >
II. kötet.	I. Molnár Aladár levelező tagról. <i>Tanárky Gedeon</i> l. tagtól	— > 40 >
	II. Árkosi Benkő Dániel lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— > 20 >
	III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. <i>Szécsen Antal</i> t. tagtól	— > 20 >
	IV. Charles Róbert Darwin k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> r. tagtól	— > 80 >
	V. Wöhler Frigyes k. tagról. <i>Nendtvich Károly</i> l. tagtól	— > 20 >
	VI. Érkövy Adolf l. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> l. tagtól	— > 20 >
	VII. Zsivora György l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> rendes tagtól	— > 40 >
	VIII. Fenzl Ede k. tagról. Dr. <i>Haynold Lajos</i> igazg. és t. tagtól	— > 60 >
	IX. Sainte-Claire Deville Henrik k. t.-ről. <i>Than Károly</i> r. tagtól	— > 60 >
	X. Mignet Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> igazg. tagtól	— > 20 >
III. kötet.	I. Tarczy Lajos rendes tagról. <i>Török József</i> r. tagtól	— > 20 >
	II. Thiers Lajos Adolf k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól	— > 20 >
	III. Lönnrot I. k. tagról. <i>Hunfalvy Pál</i> r. tagtól	— > 40 >
	IV. Baintner János l. tagról. <i>Ápáthy István</i> r. tagtól	— > 20 >
	V. Guizot Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól	— > 20 >
	VI. Horváth Cyrill tisz. tagról. Dr. <i>Pauer Imre</i> r. tagtól	— > 20 >
	VII. Davis József Bernát k. tagról. <i>Lenhossék József</i> rendes tagtól	— > 40 >
	VIII. Vandrák A. lev. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> lev. tagtól	— > 40 >
	IX. Konek Sándor r. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	— > 20 >
	X. Kruesz Krizosztom t. tagról. <i>Hollós Jusztimán</i> lev. tagtól	— > 40 >
IV. kötet.	I. Zsoldos Ign. r. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 60 >
	II. Benfey Tivadar k. tagról. <i>Budenz József</i> r. tagtól	— > 20 >
	III. Frankenburg Adolf l. tagról. <i>Vadnai Károly</i> l. tagtól	— > 40 >
	IV. Tárkányi Béla József t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	— > 60 >
	V. Dr. Henle Jakab k. tagról. Dr. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól	— > 20 >
	VI. Pompéry János l. tagról. <i>Joannovics György</i> t. tagtól	— > 20 >
	VII. Gyárfás István l. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 20 >
	VIII. Kovács Pál lev. tagról. <i>Vadnai Károly</i> r. tagtól	— > 20 >
	IX. Ladányi Gedeon l. tagról. <i>Szabó Károly</i> r. tagtól	— > 20 >
	X. Korizmicz László t. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— > 20 >
V. kötet.	I. Fábrián Gábor rendes tagról. <i>Zichy Antal</i> t. tagtól	— > 20 >
	II. Tanárky Gedeon lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 80 >
	III. Dr. Zlamál Vilmos lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— > 20 >
	IV. Fleischer Leberecht Henrik k. t.-ről. <i>Goldziher Ign.</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Hornyik János lev. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 40 >
	VI. Reichard Henrik Vilmos k. tagról. <i>Kanitz Ágost</i> lev. tagtól	— > 40 >
	VII. Boissier Péter Edmund k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> t. tagtól	— > 40 >
	VIII. Greguss Ágost rendes tagról. <i>Bánóczi József</i> l. tagtól	— > 40 >
	IX. Grote Artur külső tagról. Dr. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 20 >
	X. Rózsay József t. tagról. Dr. <i>Batizfalvy Sámuel</i> l. tagtól	— > 40 >
VI. kötet.	I. Petzval Ottó r. tagról. <i>Kondor Gusztáv</i> l. tagtól	— > 20 >
	II. Ökröss Bálint lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 40 >
	III. Hunfalvy János r. tagról. <i>Keleti Károly</i> r. tagtól	— > 60 >
	IV. Tóth Ágoston lev. tagról. <i>Hollán Ernő</i> t. tagtól	— > 40 >
	V. Opolzer Tivadar külső tagról. <i>Konkoly Miklós</i> tisz. tagtól	— > 30 >
	VI. Paúr Iván lev. tagról. <i>Hampel József</i> l. tagtól	— > 50 >

H. Osthoff.

OSTHOFF HERMANN K. T. EMLÉKEZETE

SCHMIDT JÓZSEF 1. tagtól.

(Fölvasta a M. T. Akadémia 1913 december hó 15-én tartott ülésén.)

Tekintetes Akadémia!

Mintegy öt év előtt, 1909 május 7-én, halt meg súlyos szenvedés után 63 éves korában *H. Osthoff* nyelvbúvár, a legnagyobb indogermanisták egyike, a M. T. Akadémia kültagja. Az I. osztály bizalmából nekem jutott az az épen oly megtisztelő, mint súlyos feladat, hogy az idg. összehasonlító nyelvtudomány e heroszának maneseit erőtlen szavammal felidézzem. Vajha sikerülne!

Életpályája, ha nem is oly csendes, mint a legtöbb tudósé, egyszerű és eseményekben nem gazdag. 1847 ápr. 18-án született, Billmerich westphaleni községben, a hol atyja földbirtokos volt. Első oktatását szülőföldjén s a közeli Unna városkában nyerte s 1861 husvétjától 1865 őszén letett érettségi vizsgálatáig a güterslohi humanisztikus gymnasiumba járt. Aztán 1869 őszéig Bonnban, Tübingenben és Berlinben klasszikus és germán philológiát, szanszkritot és összehasonlító nyelvtant hallgatott; ebben az időben saját bevallása szerint *J. Gildemeister*, *R. Roth* és *A. Weber* gyakoroltak rá mélyebb hatást és rajtuk kívül — legalább mythologiai kutatásaival — *H. Usener* is. Az 1869. évben »*Quaestiones mythologicae*« értekezésével promoveált. Egy év mulva letette a gymn. tanári vizsgálatot s három éven át (1871–1874.) a kasseli humanisztikus gymnasiumnál működik. 1874-ben Lipcsébe megy, hogy itt magát az idg. összehasonlító nyelvtudományban tökéletesítse, a mely iránt már eddig is legfőképen érdeklődött. 1875-ben »Über die mit -clo-, -culo-, -cro-

gebildeten nomina instrumenti des lateinischen« cz. értekezése alapján a leipzigie egyetemen magántanárrá lesz. Két évi magántanári működés után 1877-ben Heidelbergbe *E. Kuhn* tanszékére az idg. összehasonlító nyelvtudomány és a szanszkrit rendkívüli tanáranak hívják meg s már a következő 1878. évben rendes tanárrá nevezik ki. Mint ilyen működött 31 éven át haláláig. 1885-ben a bölcséleti fakultás dékánja, 1899-ben az egyetem rectora lett. Halála idején kor és rang tekintetében a bölcséleti fakultás seniora volt.

A Lipcsében töltött évek elhatározó befolyással voltak belső fejlődésének irányára. Mikor habilitatiója végett Leipzigbe jő, itt az idg. összehasonlító nyelvtudomány terén a legmozgalmasabb élet uralkodik. Az általánosabb és speciálisabb disciplinákat nagynevű tanárok adják elő s előadásaitak nagyszámú érdeklődő hallgatóság látogatja, a melynek soraiból nem kevésbé ragyogó nevek kerülnek ki. Itt tanárkodnak többek között: *G. Curtius*, a »Grundzüge der griechischen Etymologie« szerzője, *A. Leskien*, a legnagyobb szlávisták egyike, *F. Zarncke* és *W. Braune* kiváló germanisták. Itt készül magát habilitáltatni *A. Hübschmann* indogermanista és orientalista. Az ifjabb nyelv-búvárok leipzigie köréhez tartoznak még: *K. Brugmann*, a szinte példátlan tekintélyre vergődött »Grundriss« szerzője, a ma élő indogermanisták egyik legnagyobbika, akkor a Nikolai-gymnasium tanára; aztán a dán *K. Verner*, a róla elnevezett törvény felfedezője s az árja palatális-törvény felfedezőinek egyike; végül a svájci *F. de Saussure*, a kinek »Mémoire« műve epochális jelentőségű. E leipzigie körnek legmozgékonyabb tagja, leginkább éltető eleme *Osthoff* volt, a ki különben is egész életében nem tudott ellenni a nélkül, hogy az őt foglalkoztató problémákat másokkal meg ne beszélje, s a kinek e hajlama kielégítésére hasonló alkalma nem is nyílt soha többé.

Lipcsei tartózkodása folyamán *Osthoff* a legtartósabb s mondhatni egész tudományos jövőjére kiható irányítást *A. Leskientől* nyerte, a kinek előadásait — noha a voltaképeni egyetemi hallgatók sorából már kikerült — a legnagyobb buzgalommal hallgatta. *Leskien* a hangtörvény és analogia néven ismeretes alapelveket szóban és írásban is (l. Die Deklination im Slavisch-Litauischen u. Germanischen. 1876. p. XXVIII. és 1.) fárads-

hatatlanul és a legnagyobb sikerrel hirdette s nyelvtörténeti felfogás tekintetében a köréje gyülekezett újabb generatio őt tekintette mesterének, a miről *Osthoff* egy neki ajánlott műve előszavában a legmelegebb és leglelkesebb szavakkal tesz tanúságot: »Ihnen, verehrter lieber freund, mit dessen namen dieses buch in die welt hinausgehen durfte, habe ich es schon wiederholt persönlich ausgesprochen, dass es wesentlich Ihre anregung gewesen, wodurch ich in meinen sprachwissenschaftlichen studien auf den richtigen weg gewiesen zu sein glaube... Dies, lieber freund, Ihnen bei dieser gelegenheit auch öffentlich aussprechen zu können und mich mit anderen... hinsichtlich der richtung und methode ganz als Ihren schüler zu bekennen ist mir eine innige freude und fast ein bedürfnis gewesen« (Das verbum in der nominalcomposition im deutschen, griechischen, slavischen und romanischen. 1878. p. VII—VIII.).

Osthoff tehát *Leskien* hatása alatt lesz egyik — és pedig legenergiusabb — képviselője és vezéralakja az ú. n. »*ijjú-grammatikus*«¹⁾ irányzatnak, a mely az analogia mellett a kivétel nélkül való hangtörvényt írta zászlajára. Ez a két methodikai alapelv legszigorúbb, mondhatni klasszikus interpretálását az *Osthoff* és *Brugmann* által megindított »*Morphologische Untersuchungen*« (5 kötet, 1878—1890.) I. kötetének előszavában nyerte:²⁾ »*Erstens*. Aller lautwandel, so weit er mechanisch vor sich geht, vollzieht sich nach *ausnahmslosen gesetzen*, d. h. die richtung der lautbewegung ist bei allen angehörigen einer sprachgenossenschaft, ausser dem fall, dass dialektspaltung eintritt, stets dieselbe, und alle wörter, in denen der der laut-

¹⁾ Ez a szó *F. Zarncke* humorának köszöni létét, a ki *Kögel* doctori értekezésének bírálatában ezt írta: »Der Verfasser ist ein begeisteter Anhänger unserer *junggrammatischen Schule*.« *Brugmann* aztán a *Morph. Unters.* I. kötetének előszavában (p. XIII., XV., XVIII., XIX.) stílis szorultságában több ízben — bár időzőjelek közt — használta a szót, a mely oly híressé és hírhedtté lett, hogy lexikonokba is belekerült (l. *Brugmann* IF. XI. 1900. A. p. 132.) s az új irány hívei sokáig mint »*Junggrammatiker*« (ol. *neogrammatici*, fr. *néogrammairiens* etc.) szerepeltek.

²⁾ Ezt az előszót, mint később kitűnt (l. *Brugmann* IF. XI. 1900. A. p. 131—132.) *Brugmann* írta ugyan, de *Osthoff* beleegyezésével és nevében is.

bewegung unterworfenen laut unter gleichen verhältnissen erscheint, werden ohne ausnahme von der änderung ergriffen. *Zweitens*. Da sich klar herausstellt, dass die formassociation, d. h. die neubildung von sprachformen auf dem wege der analogie, im leben der *neueren* sprachen eine sehr bedeutende rolle spielt, so ist diese art von sprachneuerung unbedenklich auch für die *älteren* und *ältesten* perioden anzuerkennen ... etc.» (p. XIII—XIV.).

Az alapelvek körül kis vártatra elkeseredett küzdelem fejlődött ki, a melynek folyamán kiderült az »ifjú-grammatikus« irányzat voltaképeni érdeme és prioritásának mértéke. Némi részletezés e részben — már *Osthoff* működésének kellő méltatása szempontjából is — nem lesz talán fölösleges.

A mi a hangtörvény és az analogia *elvi szétválasztását* illeti, ez a nyelvtudományi technika szempontjából tagadhatatlanul igen fontos, de e momentum theoretikus értelmezése kezdetben nem haladt a helyes csapáson. A különbség a kettő között nem az, hogy a hangtörvény physikai, az analogia psychikai természetű — a mint ezt eleinte *Osthoff* is gondolta — mert a nyelvi tevékenység physiologiai oldala is psychikai feltételektől függ. A physiologiai és psychologiai momentum szembeállítása tehát helytelen volt. A hangtörvény és analogia különbsége azon alapul, hogy az analogikus hatások a szavak jelentésével függnek össze, míg a szűkebb értelemben vett hangváltozás ettől függetlenül megy végbe. — A mi a hangtörvények *kivételnélküliségét* illeti, kezdetben — többek közt *Osthoff* is — abból a felfogásból indultak ki, hogy a hangtörvények (physiologiai) természeti törvények, a mely felfogás természetesen tarthatatlan volt, mert hiszen minden »hangtörvény« térben és időben korlátolt érvényű. Ez a megismerés hamarosan bele is került a kivételnélküliség értelmezésébe, de a kivételnélküliség bebizonyított vagy legalább általánosan elfogadott axiomának még így sem mondható. A tétel alkalmazható annyira-amennyire a holt nyelvekre, az indogermanistikai kutatások fő tárgyaira, a melyekben a hangok írásbeli megjelölése a hangviszonyoknak nagy egyöntetűségét tünteti fel; ámde az élő nyelvekben és nyelvjárásokban egy írott jeggyel a hangárnyalatok végtelen sokasága áll szemben, sőt mondhatni minden individuumnak saját dialectusa van s még ez

sem egészen állandó, hanem — a mint mérésekkel is megállapítható — kor, hangulat, külső befolyások stb. szerint ingadozik. Vajjon lehet-e ily körülmények között kivételnélküli hangtörvényekről beszélni? Eszemben sincs természetesen ezúttal — mint *Schuchardt* mondja — az immár rég elásott harczi bárdot újra kiásni, csak arra akarok utalni, hogy az említett és hasonló megfontolások alapján az autoritások egész serege vonta kétségbe a kivételnélküliség *axiomatikus* természetét, így pl. *Curtius*, *Schuchardt*, *Bentey*, *Collitz*, *Bezenberger*, *Bremer*, *Ludwig*, az amerikai *Whitney* és *Bloomfield*, a francia *Regnaud*, az orosz *Kruszewsky* stb. s egyesek, mint pl. *Bloomfield*, *Jespersen*, v. *der Gabelentz*, kimondottan azon az állásponton vannak, hogy a hangtörvény csak maxima, praktikus formula. — Noha tehát a hangtörvények kivételnélkülisége nem tekinthető elméletileg beigazoltnak, a nyelvbúvárok eljárása a gyakorlatban mégis fölötte egyöntetű, nyilván, mert a *kivételnélküli hangtörvény theoretikus axiomája minden bűvár szemében legalább is methodologiai postulatum* — annak követelése, hogy a mennyire csak lehet, kutatni kell a hangváltozások feltételeinek okozati viszonyait. *E postulatum legszebb gyümölcse a hangtan tudományos consolidálása.* Egy más téren sem eszközölt az »ifjú-grammatikus« iskola oly mélyreható, szinte revolucionárius újításokat, egy más téren sem aratott szebb diadalokat: hangyaszorgalmú munkásságával elérte, hogy a hangtanban a korábbi önkény vagy tehetetlenség helyébe oly biztosság és exactság lépett, a melyhez fogható aligha van a történeti tudományok egy más területén. *A megifjult hangtan segítségével aztán az egész alaktan és az etymologia is reformálódott s új alapokra került.* Ez az »ifjú-grammatikusok« elvitathatatlan és voltaképeni érdeme. — A mi ellenben ez iskola *prioritását* illeti a kivételnélküliség proklamálása tekintetében, ez legföllebb csak bizonyos értelemben és cum grano salis igaz. *Scherer* már a *Leskien*-féle Deklination megjelenése előtt 1875-ben ezt írta: »Die Veränderung der Laute, die wir in beglaubigter Sprachgeschichte beobachten können, vollzieht sich nach festen Gesetzen, welche keine andere als wiederum gesetzmässige Störung erfahren« (Preuss. Jahrbücher, XXXV. 167., idézve: *Joh. Schmidt*: KZ. XXVIII. 308.). Sőt *Schleicher*, *Leskien* mestere, jóval korábban tett már szóban és írásban hasonló ki-

jelentéseket: Deutsche Sprache cz. művének idevonatkozó helyén (p. 170, idézve: *Joh. Schmidt*: KZ. XXXII. 419.) nem fejezi ki magát elég világosan (l. *Delbrück*: Einl.⁵ 92.), de előadásaiiban — legalább tanítványa, *Joh. Schmidt* szerint — ő tanította először, hogy az idg. szavak átalakulásának faktorai »ausnahmslos wirkende lautgesetze und sie durchkreuzende falsche analogien, welche sich auch schon in älteren sprachperioden geltend machten«, s napról-napra, óráról-óra hangsúlyozta hallgatói előtt a hangtörvények kivételnélküliségét. (*Joh. Schmidt*: KZ. XXVIII. 1887. p. 305—306.). Ha így áll a dolog, akkor *Schleicher* a felfedező. Másrészt azonban tény az is, hogy *Schleicher* tanítása *Leskien* felléptéig a pusztában kiáltónak szava maradt s — a mi még fontosabb — a belőle folyó gyakorlati consequentiák még nem voltak kellő szigorúsággal levonva, nem jelesül az indogermanistákat első sorban érdeklő régibb különnyelvi phasisok hang- és alaktanának kutatása terén. Ezt tették az »ifjú-grammatikusok« s a legelső között *Gsthoff* is: tanulmányainak középpontjában a régibb idg. különnyelvek (ó-ind, ó-germán, régi görög és latin) állottak s így szinte magától kínálkozott számára életprogrammul az említett alapelveknek az indogermanisztika praxisába való bevitele, a mely feladaton elvtársaival karöltve s ellenfeleivel versenyezve élete fogytáig fáradhatatlanul dolgozott.

Mielőtt azonban a tudóst méltatnám, hadd szóljak előbb az *emberről*. Személyes tapasztalatok híjában persze főképen csak az ismerőseitől és barátaitól származó adatok (l. *Heidelberger Tageblatt*, 11. Mai 1909. I—F. XI. A. 220.) alapján tudok róla képet alkotni és nyujtani. Ezek szerint józan eszű, világos látású ember volt, hozzá rendkívül energikus és a dogmatikus nyugalom ellensége. Minden ízében önálló egyéniség, a szilárd meggyőződések, a maximák és principiumok embere, a ki nem fél az ellentmondástól s szóban, írásban és tettel rettenthetetlenül, izzó lelkesedéssel száll síkra igaza mellett, egyszerűen, de hajthatatlanul, olykor mereven és élesen is, egy pillanatig sem törődve azzal, hogy tetszik-e ez valakinek vagy sem: »es war nichts Beschönigendes, Verhüllendes, Ausgleichendes an ihm« — mondja róla gyászbeszédében *Windelband*, az akkori prorektor. A politikai életben is hű maradt magához: annak az iránynak a híve,

a mely az individualismusban, a jog hangsúlyozásában, a szabad személyiség kötelességeiben gyökerezik, vérbeli demokrata, heves, sőt szenvedélyes pártember, de a ki mindig ideális javakért lelkesül, az emberiség haladásáért, az igazságért és szabadságért, s ezt mindig őszintén és becsületesen, egész személyiségének latba vetésével tette. Erős egyénisége, mint írásaiból kitűnik, tudományos munkásság közben sem tagadta meg magát: a mit egyszer igaznak ismert föl, azt hímezés-hámozás nélkül, kereken kimondja, kerülve minden leplezgetést és szépítgetést. Sőt a távolabb álló és késő epigon attól a benyomástól sem tud szabadulni, hogy nem mindig tudta megőrizni a tudóshoz méltó tárgyilagosságot, a mit persze ellenfeleiről is elmondhatni. Mikor a nagy harc *Curtius* támadásával (Zur Kritik der neuesten Sprachforschung. 1885.) az ifjú-grammatikusok ellen megindul s egymás után lépnek fel ellenük *Schuchardt* (Über die Lautgesetze 1885.), *Joh. Schmidt* (DLZ. 1885. Sp. 339 et seqq.), *Collitz* (Die neueste Sprachforschung u. die Erklärung des idg. Ablautes. 1886.) stb., *Osthoff* nem tud tárgyilagossággal maradni, mint nagy elvtársai *Brugmann* (Zum heutigen Stand der Sprachwissenschaft. 1885.) és *Delbrück* (Die neueste Sprachforschung. 1885.), hanem a *Collitz*-féle iratra adott azonos című szenvedélyes válaszában (Die neueste Sprachforschung u. die Erklärung des idg. Ablautes. 1886.) majdnem kizárólag csak személyes ügyekkel foglalkozik, a melyek folyamán egyebek közt azzal a kíméletlen váddal hozakodik elő, hogy *Joh. Schmidt* az árja palatális-törvény felfedezéséből jogtalanul kér részt magának, s ráadásul még *Collitz* prioritását is kétségbe vonja. Bizonyynyal túlzás volna azt állítani, hogy ez alkalommal főképen vagy pláne kizárólag személyes ügyekről, prioritási kérdésekről lett volna szó; kétségkívül voltak mélyreható dologi különbségek is, a melyeket tisztázni kellett, s így már a tudomány érdekében sem lett volna ajánlatos a fennálló nézetkülönbségeket túlságosan concilians magatartással eltakarni — a hogyan *Brugmann* véli (IF. XI. A. 220.); de mindezt megengedve, ki kell mondani, hogy *Osthoff* ezúttal igaza tudatában s a tényleges vagy képzelt igazságtalanságokon való felháborodásában letért a tárgyilagosság ösvényéről. Ezzel az ítélettel, azt hiszem, nem véték a tartozó kegyelet ellen. De mortuis nil nisi bene: ha az élő egyéb érdemeire való tekintetből elvárhatja a kíméletet s a

legigazságosabb ítéletet is nehezen viseli el, a halott megszabadult ettől az emberi gyöngeségtől s az utókornak kötelessége az igazat kimondani. Egyébként *Osthoff* ellenfeleivel szemben is becsületes és igazságos volt: tudományos érdemeiket minden kertelés nélkül el tudta ismerni. Így pl. *Joh. Schmidt* megvádolása után nyomban ezt írja: »Ich gönne es jedem fachgenossen von herzen, wenn seine wirklichen verdienste ans licht gestellt werden, und bin auch meinerseits überzeugt, dass unsere wissenschaft dem scharfsinne *Schmidt's*, namentlich wo es sich um feineres détail handelt, viel zu verdanken hat« (p. 18). Dicséret és gáncs egyaránt kijárt tőle mindenkinek. Egy *Zimmer*-féle nem éppen méltányos recenzióra adott feleletében (PBr. Beitr. III. 82—89) azzal vág vissza, hogy *Zimmer* jobbára csak *Scherer* gondolatait reproducálja s hogy az ő művét vagy nem értette vagy nem is akarta megérteni; másutt meg készséggel beismeri, hogy *Zimmer* az elsők egyike volt, a ki a gyökörvégi tenuisnak mediával való alternálódását infigált nasalissal bíró képzéseknél megfigyelte (BB. XXIX. 260). A mily őszinteséggel bevallja, hogy *Kluge* a labiovelárisok egy germán alteratiójának kérdésében megelőzte őt (PBr. Beitr. VIII. 281), oly kíméletlenül kimondja, hogy *Kluge* etymologiai szótárának újabb kiadásaiiban nem vesz tudomást kimutatott hibáiról, illetőleg az újabb etymologiai eredményekről (Parerga, 326.) s *Kluge* szótárát hozza föl azon ítélete megvilágítására, hogy egyenesen káros az olyan etymologiai szótár, a mely megbízható vezető és tanácsadó hírére vergődve borostyánjain megpihen s az újabb kiadásokban időről-időre meg nem újul (Parerga, V.). Temperamentumától elragadva, nem egyszer enged meg magának keményebb kifejezést (*Bezzenberger* ellen: KZ. XXIII. 93—94; *Leo Meyer* ellen: BB. XXIX. 260; *Kögel* ellen: PBr. Beitr. VIII. 312. stb.), de mindig igaza tudatában! Meggyőződését a barátság kedvéért sem áldozta föl, pedig volt érzéke a barátság iránt. Leipzigi tartózkodása folyamán közte és a két évvel ifjabb *Brugmann* között szoros baráti viszony fejlődött, a mely Heidelbergbe való átköltözése után is fönnállott s csak halálával szakadt meg. Vele szövetkezve adja ki a *Morphologische Untersuchungen* öt kötetét (1878—1890.), neki és *Paul* barátjának ajánlja »Zur Geschichte des Perfects im Idg.« cz. művét (1884.), sőt legutolsó, befejezetlen s csak halála után megjelent értekezését is a *Brugmann*

25 éves rendes tanári jubileuma alkalmával megjelent IF. XXVII. kötete számára írja s a legutolsó általa fölfedezett törvényt *socius*-törvénynek keresztelve, szép emléket állít barátságuknak: »Meinem Socius *Brugmann* ist der Nachweis, den ich hier zu führen versucht habe, als Freundesgabe zu seinem Ehrentage gewidmet. Ihm, mit dem mich weiland die alte societas morphologica verband, werde ich auch hinfort und für den Rest des uns beiden noch zugemessenen Lebens- und Arbeitszeit im Dienste der gemeinsamen Fachwissenschaft, trotz dissoziierender Elemente völlig soziustreu¹⁾ ergeben bleiben« (IF. XXVII. 193.). Barátai és tanítványai viszont az ő 25 éves rendes tanári jubileuma napján, 1902 december 29-én, az IF. XIV. kötetét dedikálják neki. Mint a maximák és principiumok embere, persze nem volt mindig kényelmes barát — »ein allzeit bequemer Freund«, a hogyan maga *Brugmann* mondja; de, a mint mindjárt hozzáteszi, egyenessége, önzetlensége és jóakarata mellett könnyen át lehetett hidalni az ellentéteket s a vele baráti lábon álló tiszt- és szaktársakhoz való viszonya legfőlebb csak mulólag zavarodott meg. Magától értetődik, hogy önmagának is szigorú bírása volt s tévedéseit és hibáit őszintén és leplezetlenül beismerte (v. ö. pl. PBr. Beitr. III. 80. Perf. 205. BB. XXIV. 117, 189. stb.). Tudásszomja szinte olthatatlan volt, s csakis ennek kielégítése végett hagyta oda négy ízben hosszabb időre Heidelberget: 1882 őszén és 1883 tavaszán a Velence melletti San Lazzaro lagunaszigeten időzik, hogy a mechtaristák kolostorában folytassa örménytanulmányait, a melyeket több évvel előbb kollégája, az orientalista *A. Merz* vezetése alatt kezdett meg; az 1905. év nyarát északi Walesben, az 1907. év nyarát a Galway-i öbölben fekvő Aran Mor szigeten tölti, hogy amott a kymro, emitt az ír nyelvet a nép ajkáról sajátítsa el.¹⁾ Bámulatos tudásvágyával irígylésre méltó emlékezőtehetség

¹⁾ Kelta útjának eredménye: »Land und Volk der Kymren-Reisebilder aus Nordwales« (Sonderabdr.: Frankfurter Zeitung, 23. Juli, 1., 24., 26. Aug. 1905.) és »Bilder aus Irland« (Mannheim, 1907.). — Egy rövidebb kirándulása alkalmával hazánkban is megfordult. Rektori minőségében részt vett 1900 június havában a krakkói egyetem alapításának 500. évfordulóján s innen hazatérve útba ejtette Budapestet, a hol néhány napon át tartózkodott. Felkereste Ponori Thewrewk Emilt és Petz Gedeont, a kiknek társaságában megtekintette a főváros néhány

párosul, a mely részben *Brugmann* szerint aligha múlta őt fölül kortársai közül valaki. Amily gyorsan sajátította el egyik nyelvet a másik után, oly gyorsan bele is dolgozta magát. Élete végén, csaknem hetven éves korában tanulta meg az élő kelta nyelveket s — mint »Zur keltischen Wortkunde« (*Zeitschr. für celt. Philologie*. VI. 1908. p. 395—432.) és »Zur Entlabialisierung der Labiovelare im Keltischen« (*IF*. XXVII. 1910. p. 191—193.) cz. értekezései mutatják — mégis keltologus specialistákkal tudott versenyre kelni. Halála a keltológiának is vesztesége. (I. *IF*. XXVII. A. 172.).

Tanári működését illetőleg arra a képre utalok, a melyet *Schoell* akkori bölcsészeti dékán és *L. Sütterlin*, egykori tanítványa és heidelbergi kollégája, nyújt róla (*Heidelberger Tageblatt*, 11. Mai 1909. — *Heidelberger Zeitung*, 12. Mai 1909. idézve: *Brugmann*, *IF*. XXIV. A. 223.). Ő teremtetett voltaképen otthont Heidelbergben az idg. nyelvtudománynak, a mely csak hét évvel az ő meghívása előtt nyert itt önálló képviselőt *E. Windisch* és *E. Kuhn* rövid működése folyamán nem tudott meggyökerezni. Egyszerűen és világosan adott elő: balkezét csípőjére téve, jobb kezében krétával, folyton meg-megfordulva, egyre írt a táblára, úgyhogy előadásait könnyű volt követni. Munkabíráásával és kipróbált tanítói képességével csakhamar sikerült is nagyobb auditoriumot teremtenie s az indogermanisztikának nem egy proselytát szereznie. Iskolát ennek daczára nem alapított — talán mert egymagában nem volt képes a Heidelbergbe érkezőket hosszabb időre lekötöni, vagy mert meglehetősen egyéni és idegen hajlandóságokkal keveset törődő természeténél fogva nem bírta őket eléggé magához fűzni. Így véli legalább *Sütterlin*. De találónan fűzi hozzá: »Aber er kann sich trösten, dass nicht einzelne, alle Forscher jetzt seine Schüler sind, insofern sie sich alle zu den einst von ihm furchtlos verkündeten Grundsätzen bekennen«.

nevezetességét s bejárta a budai hegyeket: a Gellért- és Sváb-hegyet. Séta közben is nyelvészkedett: szóba elegyedett budai svábokkal s nyelvjárásuk sajátosságain elmélkedett. Egy estét nagyobb nyelvész-társaságban töltött egy budai vendéglőben, a mely estére Akadémiánk tagjai közül bizonyára többen emlékeznek. E budapesti napokat később is örömmel emlegette. A következő 1901. évben Akadémiánk Petz Gedeon ajánlata külső tagjául választotta meg.

Térjünk át tudományos munkásságának eredményeire.

Némileg föltűnő, hogy az »ifjú-grammatikus« irányzat egyik vezéralakja, különben is az elvi kijelentések embere, általánosabb természetű elméleti kérdésekkel oly keveset foglalkozott. Ily témákat mindössze két kisebb művében tárgyal. Az egyik »Das physiologische und psychologische Moment in der sprachlichen Formenbildung« (Berlin, 1879; p. 48.), a másik »Schriftsprache und Volksmundart« (Berlin 1883; p. 40.) — mind a kettő a *Virchow—Holtzendorff*-féle »Sammlung gemeinverständlicher Vorträge« cz. gyűjtemény egy-egy füzete. Az előbbi munkában a nyelvtudomány légfelső methodikai alapelveit, a kivételnélküli hangtörvényt és az analógiát, tárgyalja. E művecskében ma már persze sok minden elavult vagy óvatosságra int, mint pl. a physiologiai és pszichikai momentum szembeállítás, a hangtörvények és természeti törvények egy vonalra helyezése, az a felfogás, hogy a hangváltozások oka a beszédszervek elváltozása s hogy ez az elváltozás klimatikus és culturális viszonyoktól függ — de ma is helyt áll, sőt mind inkább előtérbe nyomul az utánzás fontosságának hangsúlyozása s igen megszívlelendő az a javaslat, hogy az új elveket a gymnasiális nyelvtani tanítás terén is alkalmazni kellene. A másik kis munkában a mai német irodalmi nyelv és a tájszólások értékét és viszonyát vizsgálja: hazafiúi hévvel és szinte költői lendülettel emeli ki az irodalmi nyelv előnyeit, majd a tudós alaposságával kimutatja, hogy az irodalmi nyelv mint nyelv nem mérkőzhetik a népies tájszólásokkal. E kis munkálatok tudományos szempontból jelentéktelenek, de mivel mindenkitől érthető világos nyelven, nagyobb közönség számára voltak írva, kétségkívül elősegítették annak idején az alapelvek elterjedését s a szerző nevét is szélesebb körökben ismertté tették. Az a tény egyébként, hogy *Osthoff* került az általánosabb természetű kérdéseket, mutatja, hogy tisztában volt erejével: oly theoretikusokkal, mint *Delbrüch* és *Paul*, úgy sem tudott volna versenyezni, azonkívül alapjában véve nem is volt theoretikus, hanem inkább a könnyebben kezelhető concretebb nyelvjelenségekkel szeretett foglalkozni s az alapkérdések iránt is voltaképen csak a belőlük folyó methodologiai consequentiák miatt érdeklődött.

Osthoff munkásságának voltaképeni tere tehát a concretebb

problemákat nyújtó idg. összehasonlító nyelvtudomány. Idevágó tevékenységének bélyegző vonása nem annyira a genális intuitio, mint inkább az eruditio s ezzel kapcsolatban a rendkívüli, mondhatni kérlelhetetlen alaposág. Eredményei nem annyira logikai reflexio nélkül való váratlanul felvillanó megsejtések, mint inkább a tények és adatok fáradhatatlan gyűjtögetésén és kombinálásán alapuló discursiv gondolkozás termékei. Mielőtt egy probléma kidolgozásához fogott volna, a kérdést egész kiterjedésében, összes legapróbb vonatkozásaiban is elejétől végig vizsgálat tárgyává tette — még akkor is, ha a probléma nézete szerint másoktól már helyesen volt megoldva s csak itt-ott szorult megerősítésre vagy kiegészítésre.¹⁾ Ha aztán a kérdést legapróbb részleteiben is végiggondolta, akkor az egész gondolatmenetet, a melyet maga megtett, nem csupán a fő-, hanem a mellékgondolatok indokolását is, egész kiterjedésében csorbíthatatlanul és rövidítetlenül vetette papirosra. Innen munkáinak relative nagy terjedelme.²⁾ A legkisebb és legjelentéktlenebb részletkét sem tudja mellőzni, kinos pontossággal sorolja föl még ezeknél is a pro- és contra-érveket, idézi összes előzőit, a kik ezekkel foglalkoztak úgy, hogy bibliographiai citatumai olykor féllapot és többet is kitöltenek (v. ö. pl. Parerga, p. 1—2, 198, 206, 358. stb.) s nincs olyan apróság, a melynek kedvéért a főgondolat fonalát meg ne szakítaná.³⁾ A lelkiismeretesség persze eléggé nem dicsérhető erény

¹⁾ »Hoffentlich wird unsere wiederaufnahme des viel behandelten gegenstandes darnach angetan sein zu zeigen, wie auch ausgetretene pfade abermals zu wandeln sich häufig, noch lohnen kann« (Das Verbum, p. 205.). — Zimmer szemrehányását, hogy a gyöngö adjectivumról írt könyvében nem nyújt egészen új magyarázati elvet (Anzeiger für deutsch. altert. u. deutsch. lit. I. p. 230.), ezzel háritja el: »Ich halte es nicht für die unbedingt notwendige anforderung an einen forschter immerfort gerade nur absolut neue gedanken zu erzeugen und auf die bahn zu bringen. Vielmehr wird nicht selten dadurch der wissenschaft ein grösserer dienst geleistet, dass man, auf eigene gedanken verzichtend, früher aufgestelltes durch weitere argumente, wenn man solche gefunden zu haben glaubt, zu stützen sucht« (PBr. Beitr. III. 82.).

²⁾ Igy pl. »Die mit dem suffixe -clo-, -culo-, -cro- gebildeten nomina instr. des lateinischen« cz. értekezése 156 lapos, »Die tiefstufe im idg. vocalismus« több mint 400 lapra terjed, a »Zur Geschichte des Perfects« hetedfélszáz lapos vaskos kötet stb.

³⁾ Igy pl. a görög z-perfectum tárgyalásába egy a ζεν ζα particuláról

s hébe-hóba a tárgy természete is megkívánhatja a részletező aprólékoskodást, de mindennek van határa s *Osthoff* e tekintetben nem ismert határt, úgyhogy alaposságával nem ritkán hosszadalmassá és fárasztóvá válik. Ettől a szemrehányástól nem is maradt megkímélve, nem egyszer védekezik is ellene, de velejében semmit sem törődik vele.¹⁾ Persze ennek is megvolt a maga jó oldala: kezdők és távolabb állók gyakrabban úgy nyilatkoztak *Brugmann* előtt (IF. XXIV. A. p. 221.), hogy *Osthoff* az egyetlen indogermanista, a kinek fejtegetéseit mindenütt könnyen lehet követni s így *Osthoff* részletező hajlandósága abban az időben, mikor divatban volt a linguisták iratainak túlságosan esoterikus jellegére panaszkodni, bizonynyal nem volt haszon nélkül. Az meg épen

szóló több mint 20 lapos monographia van beékelve (Perf. 327—348.), a melynek végén maga is fölkiált: »Tantae molis erat! Solcher umwege bedurfte es und dieses mühseligen hindurchwindens durch ein partikelgewimmel, dieses eingehens auf herkunft und älteste gebrauchweise des $\alpha\epsilon\nu$ ($\alpha\acute{\alpha}$), um zum ursprunge des griechischen α -perfectums zu kommen« (Perf. 348.).

¹⁾ »Da mir übrigens von anderer wahrlich nicht minder sachverständiger seite gesagt worden, ich häufe zu sehr und unnötiger weise das material und ich pflege öfter ein dutzend beispiele sprechen zu lassen, wo zwei oder drei genügt hätten, so kann ich wohl die entgegengesetzte ansicht *Zimmer*'s als eine rein subjective auf sich beruhen lassen« (PBr. Beitr. III. 83.). — »Es mag mühsam und langwirig erscheinen und mitunter wol gar den eindruck minutiösen arbeitens machen, wenn man sich unterfängt, das risenwerk einer idg. stammbildungslehre dadurch fördern zu wollen, dass man ein einzelnes der unzähligen suffixe einer so ausführlichen behandlung würdigt, ja eine ganze geschichte desselben zu schreiben für nötig hält... Mein fester vorsatz, ins détail arbeiten zu wollen, beruhigt mich denn auch über einen vorwurf, den ein kritiker dem ersten teile dieser forschungen gemacht hat, den vorwurf, die gewonnenen resultate stünden in keinem verhältnis zu dem umfange und der ausfürlichkeit der abhandlungen« (Zur gesch. des schwachen adjectivums, p. V—VI., VI—VII.). — »Die excurse mögen vielleicht dem einen oder anderen als zu zahlreich beigegeben und einzelne obendrein als zu ausgedehnt bemessen erscheinen. Ich habe der versuchung, gegen die goldene regel des ne quid nimis zu verstossen, darum nicht widerstehen können, weil ich, in den nächsten jahren durch anderweitige grössere arbeiten in anspruch genommen, keine aussicht hatte, so bequem und im vorbeigehen wie hier über mehrere mit dem perfectum freilich nur lose oder gar nicht zusammenhängende einzelfragen meine meinung darzulegen« (Perf. p. VII.) stb.; v. ö. még alább, p. 21.

kétségtelen, hogy ha szakember került, vagy kerül olyan területre, a melyen *Osthoff* előtte dolgozott, bizonynyal hálával gondolt vagy fog gondolni rá, mert a munkaanyag oly kimerítő terjedelemben van nála összehordva, hogy a további terhes gyűjtésre semmi szükség sincs.

Ily akribiával dolgozó tudós bajosan fogja magát rászánni, hogy teljes grammatikát vagy oly összefoglaló kézikönyvet, minő pl. a *Brugmann*-féle Grundriss, csináljon. *Osthoff* sem csinált soha s aligha tudott volna csinálni: a compendiosus munka egyáltalában nem volt neki való, mert mindent a maga szemével akart látni, minden részletkét maga akart mérlegelni, minden apróságról önálló ítéletet akart alkotni. *Brugmann* szerint gyakran irigyelte azokat, a kik ilyféle munkát tudtak végezni, a mint viszont őt is irigyelték mozgási szabadságáért azok, a kik a compendiosus tárgyalás kényszerzubbonyában dolgoztak (IF. XXIV. A. 222.).

Osthoff tehát csak részletkérdésekkel foglalkozott, nevezetesen olyanokkal, a melyek az idg. összehasonlító hang- és alaktan és az etymologia köréből voltak véve. Önálló syntaktikai kutatásokat nem végzett — akkor sem, miután ilyféle problémák fontossága és jelentősége mind inkább kitűnt és egyre fokozódott. Mint oly tudós persze, a ki a szakjába vágó egész irodalmat mindig a leglelkiismeretesebben számon tartotta, a syntaktikai kutatásokról is tudomást vett s teljesen tájékozva volt. De ilyféle kérdésekkel csak mellékesen és ott foglalkozott, a hol ezek kutatása tárgyaival kapcsolatban voltak s tehát nem térhetett ki előlük.

A *hangtan* problémái iránt egész életében nem szűnt meg érdeklődni és sohasem mondott véleményt egy nyelvjelenségről sem, míg hangtani oldalával tisztába nem jött. A hangtan terén egész sereg szép felfedezés fűződik nevéhez. Legfényesebb ötleteinek egyike a gör. *πατράς* és gót *brōþrum* alakoknak az ói. *pitýřu* és *bhrātṛbhyaḥ* alakokkal egy vonalra helyezése s ezzel kapcsolatban az alapnyelvi *r*-sonans felfedezése (PBr. Beitr. III. 1876. p. 52, 61—62.). A suum cuique elv alapján utalni kell ugyan arra, hogy e gondolatnak már előtte is többen többé-kevésbbé nyomában voltak [így *Benfey* (1837.), *Loebe* (1846.), *Miklosich* (1850.), *Ebel* (1852.), *A. Kuhn* (1862.), *Amelung* (1871.), *Humperdinck* (1874.)]; — l. *Bechtel*, Hauptprobl p. 119—122.], kísérleteik azonban nem találtak figyelemre. *Osthoff* nem csupán szerencsésebb,

de csakugyan előbbre is viszi a kérdést, amennyiben azzal a helyesnek bizonyult feltevessel, hogy a consonantikus casus-suffixum előtt észlelhető gyöngülés *alapnyelvi*, s tehát egészen önálló okoskodással jön rá az ói. γ gör. $\rho\alpha$, gót *ru* azonosítására. *Osthoff* volt továbbá az, a ki *Brugmann*-t az alapnyelvi szótagképző nasalisok felvételére indította (*Curtius Stud.* IX., 304.), s mikor *Brugmann* idevágó fontos értekezésében (l. c. p. 285. et seqq.) úgy vélekedett, hogy a tőle kimutatott idg. nasalis sonans reflexe a görögben *a* és *e*, *Osthoff* nyomatékosan utalt arra, hogy kettős megfelelés felvételével minden kockázatva van s hogy a reflex csak *a* lehet (*Zur griech. vertretung der idg. nasalis sonans* : KZ. XXIV. 1879. p. 415—426.). — Ezen úgynevezett sonansok felvétele a legnagyobb horderejű lett az idg. nyelvek vocalismusának megítélésére s *Joh. Schmidt* későbbi támadása daczára (*Kritik der Sonantentheorie.* 1895.) a mai ablaut-tan egyik alappillére.

A *vocalismus* és *ablaut* problémáival általában gyakran próbálkozott — hol több, hol kevesebb sikerrel. »Zur frage des urprungs der germanischen N-declination« cz. értekezése (*PBr. Beitr.* III. 1876. p. 1—89.), ama mélyreható kutatások egyike, a melyek az idg. hangtan és *ablaut* modern felfogásának megalapozását elősegítették : ebben van nagyban és egészben megoldva az u. n. gyöngé és erős casusok elosztódásának kérdése is. Egy másik idevágó nagyobb munkája, »Die tiefstufe im idg. vocalismus« (*Morph. Unters.* IV. 1881. p. 1—406) a leipzig-i bűvárok körében egy ideig nagy befolyást gyakorolt. Az az *ablaut*-theoria, a mely rajta alapul, *Hübschmann* »Das idg. Vokalsystem« (1885.) könyvében van összefüggésben tárgyalva. Ez a munkája azonban — egyes sikerült részleteitől és nagyarányú értékes anyaggyűjteményétől eltekintve — lassankint hitelét veszítette s visszaesésnek bizonyult ama rendszerrel szemben, a melyet tanítványa, *F. de Saussure* *Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes* (1879.) művében állított föl. Egyes részletek azonban nem antiquálódtak, így pl. a hat *ablaut*-sor feltevése, a »nebentönige« Schwundstufe (= a rövid vokálisok reductiója) felvétele stb. (l. *Hübschmann*, IF. XI. A. 1900. p. 28—29. *Hirt*, Abl. 9 etc.). *Osthoff* volt az továbbá, a ki, miután *Collitz* az idg. *a e o* rövid vokálisok triasát felvette, az alapnyelvi *ā ē ō* hosszú triasának hypothesisét felállította (*Morph. Unters.* II. 1878. p. 111—112.)

s az *a : o* ablautot felvette (IF. VIII. 54. — cf. Hübschmann, IF. XI. A. 44.) stb. — Idetartozó értekezései még : »Praefix PY- im Griech., PY-, BHY- im Germ.« (PBr. Beitr. XVIII. 243—259.) és »Zwei Artikel zum Ablaut der *āu*-basen« (BB. XXIX. 249—268.)

Az idg. *consonantismus* terén nem kisebb sikereket mutathat föl. Ő rá megy vissza az idg. *z* hypothesis (Spuren eines ursprachlichen tönenden zischlautes : KZ. XXIII. 1877. p. 87—89.). Sokat foglalkozott az idg. gutturálisok bonyolult problémájával. A három gutturális sorra vonatkozó mai elméletet, a mely *Bezzenger* nevéhez fűződik, egy rövid jegyzetben már *Osthoff* is érintette (Morph. Unters. 1890. p. 63—64.). Kimutatta, hogy a labioveláris gutturálisok a germánban *o* és *u* előtt elvesztik a labialisatiót (Zum gramm. Wechsel der velaren *K*-reihe : PBr. Beitr. VIII. 256—287.). Egy másik értekezésének eredménye, hogy a labioveláris media reflexe egész kelta területen *b*, míg a labioveláris media aspirata elveszti a labialisatiót (Labiovelare media und media aspirata im Keltischen : IF. IV. 264—294.). Ezt az általánosan elfogadott tanítást legutolsó, félig kész posthumus értekezésében (Zur Entlabialisierung der Labiovelare im Keltischen : IF. XXVII. 1910. p. 191—193.) oda módosította, hogy a labioveláris media delabialisálása a britanniai dialectusokban elmaradt szó belsejében két vokális között vagy vokális előtt. Ugyanitt kimutatja, hogy az idg. labiovelárisok *i* előtt nem csupán a görög, latin és germán, hanem a kelta ágba is delabialisálódnak. Az ezen törvény igazolására felhozott négy szócsoporthoz között egy köz-centrum csoport van (lat. *socius*, kymr. *haig* »a shoal, multitude«, gör. *ἀσσογήτης*, óisl. *seggr* stb.), a melyről e törvényt *socius*-törvénynek akarja elneveztetni (l. föllebb, p. 11.). Ezen kívül még számos szép értekezésünk van tőle : »Anlautend idg. -*sr*- im lateinischen« (MU. V. 62—84.), »Die lautgruppe *mr*- im lat., germ. und altind.« (MU. V. 85—137.), »*pl* im ahd.« (PBr. Beitr. VIII. 146—148.), »*hs* im ahd.« (PBr. Beitr. VIII. 148—152.), »Zur reduplicationslehre« (PBr. Beitr. VIII. 540—567.), a melyek eredményei nagyban és egészben véve ma is érvényesek.

Az *alaktan*, a *nominális és verbális töképezés és flexio* kérdéseit számos önálló munkában és értekezésben tárgyalta. Ezen a területen, a mely hasonlíthatatlanul jobban volt megművelve, mint

a hangtan, alapvető munkásságot már nem igen lehetett kifejteni, de hátra volt még a nyelvtudomány alapvető principiumainak kellő érvényesítése, amely munkából *Osthoff* is becsületesen kivette a részét.

E téren mozognak legelső dolgozatai is, amelyek »Forschungen im gebiete der idg. nominalen stamm-bildung« (2. kötet, Jena 1875—76.) czímen jelentek meg : az I. kötet első értekezésében (»Die mit dem suffixe -clo-, -culo-, -cro- gebildeten nomina instrumenti des lateinischen«, p. 1—156.) egy már többször tárgyalt témát dolgoz föl s a tényálladékokat rendszeresen adja elő, a második értekezésben (Über -ra-, -la- als instrumentales suffix der idg. sprachen«, p. 156—212.) kimutatja, hogy az idg. -ra-, -la- tőképző instrumentális functiójú ; a II. kötetben (»Zur geschichte des schwachen adjectivums«, p. 1—183.) *Leo Meyer* nyomán a germán gyöngye adjectivum genesisével foglalkozik s a kérdést előbbre viszi, bár véglegesen meg nem oldja (l. *Jellinek*, PBS. Beitr. XXXIV. p. 581—584.). Megint a szóképzés területéről való két további értekezése : ezeknek egyikében (»Die suffixform -sla- vornehmlich im Germ.« : PBr. Beitr. III. 1876. p. 334—347.) azt mutatja ki, hogy a -sla- tőképző s eleme determinativum, a másikban (Über das eingedrungene s in der nominalen suffixform -stra- : KZ. XXIII. 1877. p. 313—333.) azt, hogy a -stra- tőképző — mint ma mondanók — conglutinatum s hogy a görögben a 2. sg. act. -ουσα végzete oly alakok analogiájára keletkezett, mint οἶσα ἡσα. Egy dolgozatában (»Formassociation bei zahlwörtern« : MU. I. 1878. p. 92—132.) számnévi analogikus képzéseket tárgyal. — Mind ezen szorgalmas munkálatoknál magasabb színvonalon áll az az értekezés-complexe (»Kleine beiträge zur declination der idg. sprachen : MU. I. 1878. p. 207—290. II. 1879. p. 1—47.), amelyben a casus-képzéshez szolgáltat maradandó becsű adalékokat. Legmagasabbra emelkedik ez irányban s mint hang-, úgy alaktani szempontból is alapvető fontosságú már említett »Zur frage des ursprungs der germ. N-declination« (PBr. Beitr. III. 1876. p. 1—89.) értekezése, a melyben bebizonyítja, hogy a germán n-declinatio nagyban és egészben alapnyelvi örökség, s rekonstruálja az idg. n-tövek paradigmáját. Épen így értékesnek látszott eleinte »Das verbum in der nominal-

composition im deutschen, griechischen, slavischen und romanischen» (Jena, 1878; p. 372.) című nagyobb munkája. Ebben oly nominális compositumokkal foglalkozik, melyekben az első tag a *Scaliger*-féle regium praeceptum ellenére verbális tő (pl. gör. ἀρχέ-κακος ἐλκεσί-πεπλος). Az a nézete, hogy e verbális tövek eredetileg nominálisok voltak s csak secundär associálódtak verbális tövekkel, kezdetben csaknem osztatlan tetszéssel találkozott s mintegy 20 éven át érvényben is állott, míg meg nem jelent a *Jacobi*-féle Compositum und Nebensatz (Bonn, 1897.), mely szerint e composita első tagja csakugyan verbális tő. Ezóta *Osthoff* thesise megingott, de egészen és véglegesen nem antiquálódott (cf *Brugmann*, Grr. II. 1². 63. et seqq.) s rendkívül becses és rendszeres anyaggyűjteménye éppen semmit sem veszített értékéből.

A *conjugatio* körébe vágó dolgozatok sorát »Über Aorist-praesens und Imperfectpraesens« című értekezése (PBr. Beitr. VIII. 1882. p. 287—311.) nyitja meg, amelyben a normális és zerovocalismusú praesenseket vizsgálja s *Fick* és *Paul* nyomán arra az eredményre jut, hogy oly kettősségek, mint gör. φεύγω: οἶ. bhujāti stb., valószínűleg egyetlen paradigmából keletkeztek, a mennyiben az accentus váltakozása által teremtett discrepantia két különböző irányban egyenlítődőtt ki. — A verbális flexio terén és egyáltalában legnagyobb műve »Zur Geschichte des Perfects im Idg. mit besonderer Rücksicht auf Griechisch und Lateinisch« (Strassburg, 1884; p. 653.), melyben sok ide tartozó kérdést egészen megold, vagy legalább előkészíti megoldásukat. Általánosan el van fogadva eredményei közül többek közt a lat. 1. sg. perf. act. végzetének felfogása (*dedī stetī* stb.: ói. med. *dadē, tasthē* stb.), a *genuī*-typus magyarázata (*genuī* < **genouī* < **geneuī*), a *scicidī momordī pupugī* stb. alakok reduplicatiós vokálisának értelmezése (*scicidī*: *scindo* stb. mint *pependī*: *pendo, tetendī*: *tendo*); a *sēdimā-, sēdimus-, sētum*-typus viszonyai is csaknem véglegesen tisztázva vannak. A görög viszonyok interpretálása kevésbé sikerült: az aspirált perfectumnak Curtius nyomán haladó értelmezése legalább is vitás (l. *Joh. Schmidt*, KZ. XXVII. 309. et seqq. XXVIII. 176 et seqq. *Hirt*, Hb² 577—578. stb.), a *x*-perfectum magyarázata (a *xeν xa* partikula segélyével) elismerten hibás. A vaskos kötetben különben más a perfectummal csak laza vagy

semmi összefüggésben nem álló kérdések is sikerrel vannak tárgyalva (igen tetszetős pl. a lat. *humī* és a gör. χαμαί azonosítása, a *lēctus* stb. participiális alakoknak a *lēgē* stb. finit alakok hatásából való magyarázata stb.).

A »Perfect« megjelenése után a hang- és alaktani munkálatok száma erősen megcsappan. A 80-as évek folyamán egy dolgozat sem jelen meg e körből. A 90-es években »Das praeteritopraesens mag« (PBr. Beitr. 1891.). cz. értekezésében a *mag*: *magum* ősgerm. ablaut-nélküli paradigmát analogikus hatásokból (egyrészt a *magum*, *mahta*, *mahts* stb. alakok, másrészt a synonym *kann* befolyásától) magyarázta; aztán a chicagói philologiai congressuson szép előadást tartott a latin világos- és sötétszínű *l* consonansról (Dunkles und helles *l*: Transactions of the American Philological Association. XXIV. 1893. p. 50—65.) és prorectori akadémiai beszédében a suppletivismusról értekezik (Vom Suppletivwesen der idg. Spr. Heidelberg, 1899. p. 95.), arról a jelenségről, hogy egy formarendszer két vagy több formakategória tagjaiból tevődik össze (pl. *sum*: *fuī*; *bonus*: *melior*: *optimus*; *deus*: *dea*, *rēx*: *rēgīna*; *ūnus*: *prīmus*; *ego*: *mē*) s végelemzésben *L. Tobler* (KZ. IX. 241. et seqq.) eredményeire jut. Életének utolsó decenniumából még három hang- és alaktani dolgozata van. Az egyik: »Zur armenischen Laut- u. Wortforschung« (Patrubány's Sprachwissenschaftl. Abhandl. II. 1901. p. 49—136.), a velencei mechtaristák kolostorában folytatott örmény tanulmányainak késői, de teljesen érett gyümölcse. E munkájában többek között végleg megállapítja az örm. *-iun* és *-umn* suffixumok eredetét, az *-Uⁱiun* suffixumra vonatkozólag egészen önálló hypothesisit állít föl, tisztázza az örm. *n*-declinatio és a gör. στρωμα: στρώματα paradigma viszonyait, az örm. nom. és acc. sg. felfogása tekintetében egészen eredeti álláspontot foglal el stb. Utolsóelőtti ilyféle értekezése: »Gab es einen Instr. sg. auf *-mi* im Germanischen?« (IF. XX. 1906. p. 63—218.), a melyben a felvetett kérdésre tagadó feleletet ad s az ide sorolt alakok (ahd. *zi houbitun* stb.) majoritásáról kimondja, hogy végelemzésben dat. plur. lappang bennük. — Legutolsó, csak halála után megjelent dolgozatáról már megemlékeztem (p. 16.).

A »Perfect« megjelenése után fordulat áll be *Osthoff* tudo-

mányos munkásságában: csaknem kizárólag *etymologiai* kutatásokra veti magát, amelyekkel korábban is s egyáltalán egész életében nagy kedvvel foglalkozott. Az etymologizálást — ellentétben nagy ellenfeleivel, *Joh. Schmidt*-tel és *Zimmer*-rel — sokra becsülte s nem csupán a nyelvtudomány segédeszközének, hanem önczélnek is tekintette (*Parerga*, p. IV.). Munkássága ezen a téren rendkívül nagy. Főműve az »*Etymologische Parerga*« (I. Leipzig, 1901. p. 378.), a melynek előszavában az etymologizálás methodusáról is szól és igen megszívlelendő útmutatásokat ad. Azonkívül különböző folyóiratokban egész légiója jelent meg az etymologiai cikkeknek.¹⁾ Körülbelül egy évtizeden át foglalkozott egy latin etymologiai szótár tervével (I. PBr. Beitr. XIII. 1888. p. 412. IF. V. 1895. p. 275.). E cél szolgálatában állott bevallottan az IF. köteteiben megjelent »*Griech. u. Lat. Wortdeutungen*« című cikksorozat s nyilván a *Parerga* is. Tervéből persze semmi sem lett s ha *Osthoff* tudományos munkásságának mivoltából következtetni szabad, nem is lett volna belőle soha semmi. Egy etymologiai szótár szerzőjének a dolog természetéhez képest sok olyasmit kell felvennie, a miről neki magaszerezte kialakult nézete nincs, sőt nem is lehet; — erre pedig *Osthoff* természeténél fogva képtelen volt (I. p. 13—14.). Rendkívüli, szinte túlságba menő akribiája természetesen az etymologizálásban még inkább szembeszökik: a képzelhető legnagyobb apparatussal dolgozik, a lehető legteljesebb anyaggyűjteményt dolgozza föl, minden etymon szerzőjét citálja, minden felhozott vagy felhozható véleményt megbeszél, minden legkisebb részletkét megvilágít stb. Nézete szerint még a teljesen világos új szófejtést is be kell bizonyítani (*Parerga*, p. V.). Szótörténeti összefüggések felállítása alkalmával mindig tárgyalja a kérdéses szócsoport phonologiai, morphologiai s mindekeleltől fogalomtörténeti oldalát — »mit tunlichster sorgfalt

¹⁾ BB. XV. 316.; XVII. 158—161.; XIX. 320—322.; XXII. 255—269.; XXIV. 109—173., 177—213. — PBr. Beitr. VIII. 140—152., 311—312.; XIII. 395—463.; XIV. 378—379.; XX. 89—97.; XXVII. 343—353. — KZ. XXIII. 84—94., 427—428. — IF. V. 275—324.; VI. 1—47.; VIII. 1—68.; IX. 179—182.; XIX. 217—240. — Archiv für Religionswissenschaft: VII. 412—418.; VIII. 51—68.; XI. 44—74. — Zeitschr. für celt. Philologie: VI. 395—432. Stb.

und selbst auf die gefahr hin, etwas zu umständlich zu erscheinen« (Parerga, p. VI.)¹⁾ Innen van, hogy etymologiai czikkei még inkább kifárasztják az olvasót s természetesen rendkívül terjedelmesek.²⁾ De ennek az olvasóra nézve fárasztó körülményességnek a kutatóra nézve megint megvan a maga előnye: etymologiai szótárak írói, pl. *Walde*, *Boisacq* stb. egyszerűen *Osthoff* bibliographiájára szoktak utalni.³⁾

Nem egészen új, de a szókutatásban fölötte czélszerű és még kevésbé követett szokása volt jelentésbeli rokonságban álló szavakat, így pl. a növényi és állati élet kifejezéseit (Parerga), a a varázslattal kapcsolatos kifejezéseket (Allerhand Zauber etymologisch beleuchtet: BB. XXIV. 109—173, 177—213.) csoportonként összefoglalni s a párhuzamos jelenségek széleskörű ismertetésével megvilágítani, a mi a tárgynak általánosabb kulturtörténeti érdeket kölcsönöz.

Osthoff tehát a *Pott*-féle összefüggő, indokoló és vizsgáló előadásmód híve s egyáltalában nem barátja a *Fick* által inaugurált lexikographiai eljárásnak. A gyűjteményes munkákat gyanakvó szemmel nézi: elismeri a jobbagnak azt az érdemét, hogy kényelmes módon ismertetik meg a laikussal etymologiai tudásunk pillanatnyi állapotát s kritikára ösztönzik a kutatót, de a legjobbagnak is megvan az a hátrányuk, hogy szerzőik lehetőleg

¹⁾ Intructiv e részben a következő passzus is: »Da ich eine möglichst allseitige begründung meiner aufstellungen für den zweck, den ich verfolge, nicht nur für angemessen, sondern gerade für notwendig erachte, so will ich den vorwurf übertriebener gründlichkeit und ausführlichkeit gerne auf mich nehmen, wenn mir wenigstens das lob zu teil wird, dass ich das sachlich richtige nicht allzu oft verfehlt habe« (Parerga, p. VI.).

²⁾ Így pl. »Parerga« műve 400 lapnyi terjedelme daczára mindössze 8 szócsoport etymologiai viszonyaira terjed ki — persze úgy, hogy távolabb eső homályos pontok is megvilágosodnak. »Zur keltischen Wortkunde« cikksorozatában (Zeitschrift für celtische Philologie, VI. 395—432.) csaknem 40 lapon mindössze 5 kymro szó etymologiai viszonyai vannak tárgyalva. Egy-egy szónak etymonja nem is olyan ritkán 30 lapot is igénybe vesz (v. ö. pl. *bráhma*n: BB. XXIV. 113—144.; ἱεὺς: Archiv für Religionswissenschaft, XI. 44—74. stb.).

³⁾ V. ö. pl. *Walde*: Etwb². s. v. acer, arceo, creo, dūrus, dūdum, dēbilis, fungor, festino, fremo, indūtiae, porticua, postis, pōmum, queo, rōbus, saucius, via etc. — *Boisacq*: Dict. s. v. βελτίων, γέρας, ὄρες, ἐλέφας, εὐλίποδας, κίσσα, ὄμη stb.

teljességre törekszenek s minden egyes részletről kénytelenek nyilatkozni — még pedig az emberi természet mivoltánál fogva — pozitív alakban, minélfogva nem ritkán kísértetbe jönnek hagyományos és kétséges etymologiai felfogásokat felvenni (Parrerga IV.).

Mint etymologus nem olyan nagy, mint a legnagyobbak, *Pott* és *Fick*, de talán mindjárt utánuk következik s etymologiai tudásunkat jóval előbbre vitte. Etymonjai persze, minden rájuk fordított gond daczára, osztoztak a többiek sorsában. Jó részük kedvező fogadtatásban részesült,¹⁾ mások többé-kevésbbé energikus visszautasításra találtak²⁾ s ez utóbbiak közé tartoztak nem ritkán a legszellemesebbek.³⁾ Ilyféle kudarcz az etymologizálás terén a legkevésbbé tragikus s ilyenre minden etymologus egyaránt el lehet készülve. Mert ha az etymologia ma már nem is az a *Voltaire* által lecsepült tudomány, a melyben a vokálisok semmit sem számítanak s a consonansok igen keveset, mindenestre a legbizonytalanabb talaja a bűvárkodásnak, úgy, hogy még ma sem egészen indokolatlan *Zimmer* ironikus mondása: »Gott und der Etymologe können alles« (IF. XXVII. A. 174.). Annak különben, hogy *Osthoff* etymonjai nem mindig találtak méltánylásra, részben bizonyynyal saját maga volt az oka, a mennyiben a pro- és contra-érvek teljes felsorolásával maga fedte fel etymonjainak gyöngye oldalát s megkönnyítette a kritika munkáját. Azonkívül mint etymologus gazdag combinatorius phantasiával volt megáldva, a mely minden nagyobb arányú etymologiai tevékenység feltétele, de a lehetőségek higgadt mérlegelésének akadályozója is. Vegyük még hozzá, hogy *Osthoff* az etymologia Ariadne-fonalával a *mythologia* labyrinthusába is be akart nyomulni. Már pedig ha az etymologizálás magában véve is *periculosae plenum opus aleae*, akkor a *mythologiai* etymologizálás

¹⁾ V. ö. például *Walde*: Etwb². s. v. asper, avunculus, anculus, acer, antae, celo, Cōnsus, cluo, dūrus, dūrāre, dūdum, festino, fido, fungor, gero, indūtiae, latēre, lōcusta, obscūrus, postis, queo, victima etc.

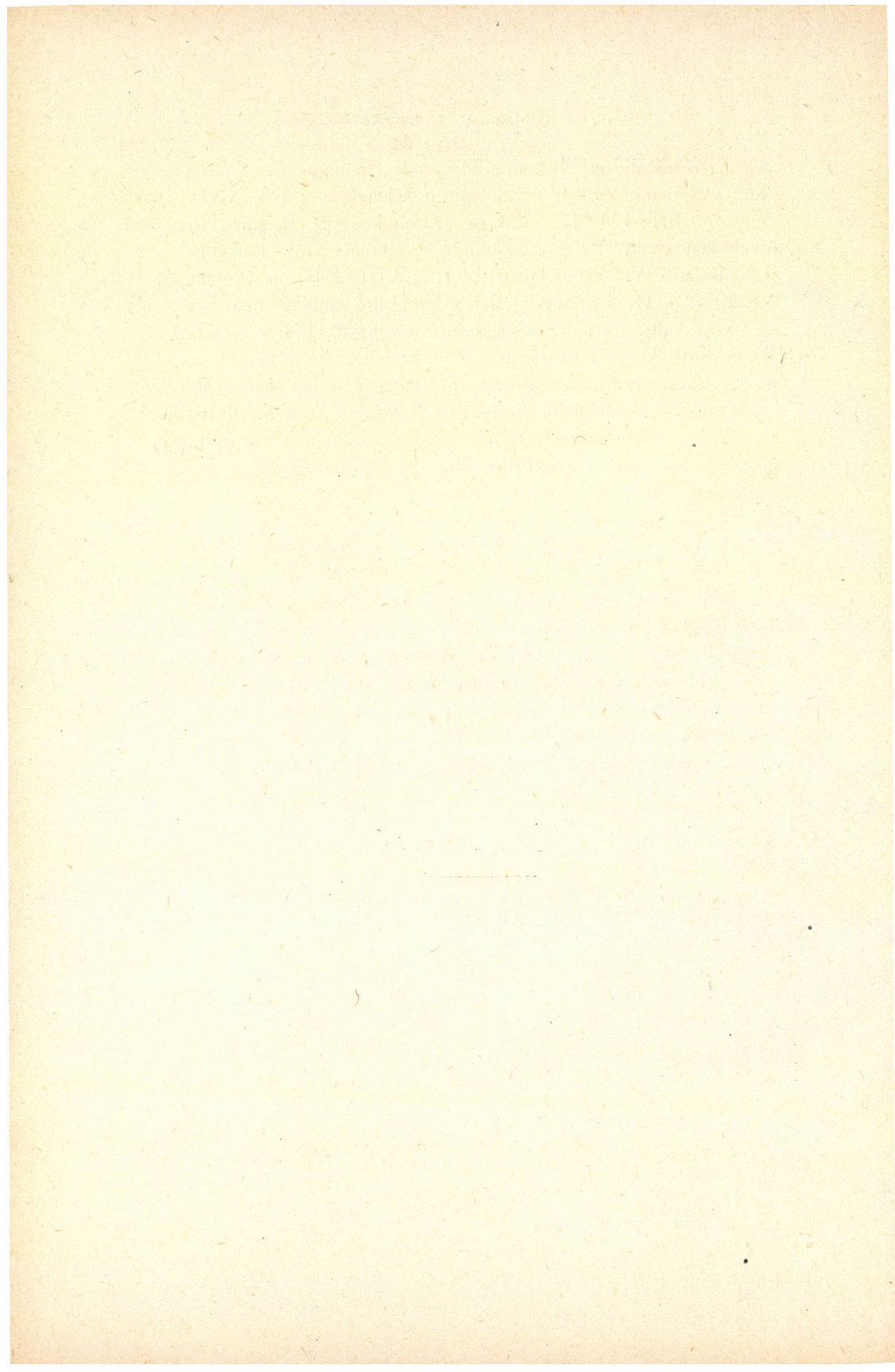
²⁾ V. ö. például *Walde*: Etwb². s. v. canis, squalus, sorbus, sors, pōmum, prōsāpia, pugil, via stb.

³⁾ Igy pl. idg. **k(u)uōn* »Hund« < **p̄k(u)uōn* < **pēk(u)uōn*, »der Viehhüter, der zum Vieh gehörige«; lat. *p̄mum* < **po-emom* »das Abgenommene« stb.

valóságos instabilis tellus, innabilis unda. Idevágó munkálataiban (»Allerhand Zauber etymologisch beleuchtet«: BB. XXIV. 1899. p. 109—173, 177—213 és »Etymologische Beiträge zur Mythologie und Religionsgeschichte«: Archiv für Religionswissenschaft, VII. 1904. p. 412—418; VIII. 1905. p. 51—68; XI. 1908. p. 44—74.) türelmetlen és előretörő szelleme nem egyszer szárnyalta túl a lehetőség határait s jutott Ikaros sorsára. Mélységesen komoly tünet, hogy *Osthoff* mint ifju »Quaestiones mythologicae« című ép annyira mythologiai, mint etymologiai dissertatióval kezdi tudományos pályafutását s kora haladtával a férfikor komoly munkája után egyre fokozódó kedvvel fordul megint a legkevésbé exakt disciplínák, az etymologia és mythologia felé. Naturam expellas furca.

* * *

Befejeztem — azzal az el nem oszlatható kétséggel lelkemben, hogy megközelítőleg hű képet sem tudtam nyújtani erről a nagy férfiúról. Született *πρόμαχος* és *προφήτης* volt ő, a legtudósabb tudósok és legmunkásabb munkások egyike, a kinek érdemei kitörölhetetlen betűkkel vannak beírva az indogermanisztika évkönyveibe. Sokat küzdött, sokat fáradozott: rászolgált a nyugalomra. Nyugodjék hát! Emlékét kegyelettel fogjuk őrizni.

VI. kötet.	VII. Pauer János l. tagról. <i>Dr. Czobor Béla</i> l. tagtól	1	kor.	20	fill.
	VIII. Heer Oszvald külső tagról. <i>Klein Gyula</i> l. tagtól	—	»	80	»
	IX. Balogh Kálmán r. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	1	»	20	»
	X. Pott Frigyes Ágoston k. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól	—	»	40	»
	XI. Danielik János t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	—	»	60	»
	XII. Apáthy István r. tagról. <i>Matlekovics Sándor</i> l. tagtól	—	»	60	»
	XIII. Rómer F. Flóris r. tagról. <i>Hampel J.</i> l. tagtól	1	»	20	»
	XIV. Zsigmondy Vilmos l. tagról. <i>Péck Antal</i> l. tagtól	—	»	50	»
	XV. Rónay János Jácint r. tagról. <i>Pór Antal</i> l. tagtól	—	»	60	»
VII. kötet.	I. Pesty Frigyes r. tagról. <i>Ortvay Tivadar</i> l. tagtól	—	»	80	»
	II. Gorové István t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	—	»	40	»
	III. Beöthy Leó l. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	—	»	40	»
	IV. Jendrassik Jenő r. tagról. <i>Klug Nándor</i> l. tagtól	—	»	60	»
	V. Rádzsa Rádzsendrálála Mitra k. t.-ről. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	—	»	80	»
	VI. Kacsokovics Lajos l. tagról. <i>Nagy Iván</i> r. tagtól	—	»	20	»
	VII. Ballagi Mór r. tagról. <i>Imre Sándor</i> r. tagtól	1	»	—	»
	VIII. Lenhossék József r. tagról. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól	—	»	90	»
	IX. Haán Lajos l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> l. tagtól	—	»	60	»
	X. Keleti Károly r. tagról. <i>Jekelfalussy József</i> l. tagtól	—	»	60	»
VIII. kötet.	I. Szűcs István lev. tagról. <i>Ballagi Géza</i> l. tagtól	—	»	60	»
	II. Renan mint orientalista. <i>Goldziher Ignác</i> r. tagtól	2	»	—	»
	III. Pančić József külső tagról. <i>Kanitz Ágost</i> l. tagtól	—	»	80	»
	IV. Báró Kemény Gábor t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	—	»	60	»
	V. Wenzel Gusztáv r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól	1	»	50	»
	VI. Sir Richard Owen k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> t. tagtól	1	»	—	»
	VII. Vajkay Károly l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	—	»	60	»
	VIII. Grünwald Béla l. tagról. <i>Láng Lajos</i> r. tagtól	—	»	60	»
	IX. Deák Farkas r. tagról. <i>Bárá Radvánszky Béla</i> t. tagtól	—	»	30	»
	X. Szabó Károly r. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	—	»	30	»
	XI. Markusovszky Lajos t. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	—	»	60	»
	XII. Roscher Vilmos k. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	1	»	50	»
IX. kötet.	I. Cantù Caesar k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól	—	»	60	»
	II. Dankó József lev. tagról. <i>Pór Antal</i> r. tagtól	—	»	60	»
	III. Nagy Imre r. tagról. <i>Fejérpataky László</i> r. tagtól	—	»	50	»
	IV. Ludwig K. F. V. k. tagról. <i>Klug Nándor</i> r. tagtól	—	»	60	»
	V. Kronecker Lipót k. tagról. <i>Rados Gusztáv</i> l. tagtól	—	»	30	»
	VI. Margó Tivadar t. tagról. <i>Entz Géza</i> r. tagtól	—	»	60	»
	VII. Gneist Rudolf k. tagról. <i>Concha Győző</i> l. tagtól	—	»	80	»
	VIII. Du Bois-Reymond E. k. tagról. <i>Thanhoffer L.</i> r. tagtól	—	»	60	»
	IX. Xántus János l. tagról. <i>Mocsáry Sándor</i> l. tagtól	—	»	60	»
	X. Hazslinszky Frigyes r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S.</i> l. tagtól	—	»	80	»
	XI. Finály Henrik l. tagról. <i>Márki Sándor</i> l. tagtól	1	»	20	»
	XII. Török József és Antal Géza tagokról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	—	»	60	»
X. kötet.	I. Spencer Wells k. tagról. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	—	»	30	»
	II. Szathmáry György l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> r. tagtól	—	»	60	»
	III. Gladstone W. E. k. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	—	»	60	»
	IV. Ábel Jenő l. tagról. <i>Hegedüs István</i> l. tagtól	—	»	60	»
	V. Horvát Boldizsár t. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	1	»	—	»
	VI. Nagy Iván r. tagról. <i>Márki Sándor</i> l. tagtól	—	»	40	»
	VII. Mihalkovics Géza r. tagról. <i>Thanhoffer Lajos</i> r. tagtól	—	»	50	»
	III. Pasteur Lajos k. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	1	»	—	»
	IX. Capasso Bertalan k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól	—	»	30	»
	X. Jurányi Lajos r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz Sándor</i> l. tagtól	1	»	—	»
	XI. Bunsen Róbert k. tagról. <i>Than Károly</i> r. tagtól	1	»	—	»
	XII. Gr. Andrássy Manó l. tagról. <i>Br. Radvánszky Béla</i> t. tagtól	—	»	30	»
XI. kötet.	I. Domanovszky Endre l. tagról. <i>Alexander Bernát</i> l. tagtól	—	»	30	»
	II. Hauer Ferencz k. tagról. <i>Böckh János</i> l. tagtól	1	»	20	»
	III. Télfy Iván l. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól	—	»	80	»
	IV. Szilágyi Sándor r. tagról. <i>Fraknói Vilmos</i> r. tagtól	2	»	—	»
	V. Laufener Károly l. tagról. <i>Kéthly Károly</i> l. tagtól	—	»	30	»

XI. kötet.	VI. Arneth Alfréd k. tagról. <i>Károlyi Árpád</i> r. tagtól	— kor. 40 fill.
	VII. Hollósy Jusztián 1. tagról. <i>Fehér Ipoly</i> t. tagtól	— > 40 >
	VIII. Jekelfalussy József r. tagról. <i>Vargha Gyula</i> 1. tagtól	— > 40 >
	IX. Fodor József r. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	— > 20 >
	X. Horvát Árpád 1. tagról. <i>Károlyi Árpád</i> r. tagtól	— > 40 >
	XI. Halász Ignác 1. tagról. <i>Szilasi Mór</i> 1. tagtól	— > 40 >
XII. kötet.	XII. Tóth Lőrincz r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól	1 > — >
	I. Taine Hippolyt k. tagról. <i>Alexander Bernát</i> 1. tagtól	— > 60 >
	II. Heller Ágost r. tagról. <i>Fröhlich Izidor</i> r. tagtól	— > 60 >
	III. Kerékgyártó Árpád 1. tagról. <i>Békefi Remig</i> 1. tagtól	— > 60 >
	IV. Plósz Pál 1. tagról. <i>Lengyel Béla</i> r. tagtól	— > 30 >
	V. B. Balássy Ferencz 1. tagról. <i>Szentkláray Jenő</i> 1. tagtól	— > 80 >
	VI. Kondor Gusztáv 1. tagról. <i>Kövesligethy Radó</i> 1. tagtól	— > 60 >
	VII. Krones Ferencz k. tagról. <i>Wertheimer Ede</i> 1. tagtól	— > 30 >
	VIII. Bertrand Sándor k. tagról. <i>Wosinsky Mór</i> 1. tagtól	— > 30 >
	IX. Torma Károly r. tagról. <i>Téglás Gábor</i> 1. tagtól	— > 60 >
	X. Czobor Béla r. tagról. <i>Békefi Remig</i> 1. tagtól	— > 80 >
	XI. Ráth Zoltán 1. tagról. <i>Vargha Gyula</i> 1. tagtól	— > 60 >
XIII. kötet.	XII. Szigeti József 1. tagról. <i>Berczik Árpád</i> 1. tagtól	— > 45 >
	I. Mátyás Flórián r. tagról. <i>Békefi Remig</i> 1. tagtól	— > 40 >
	II. Pulszky Ágost 1. tagról. <i>Concha Győző</i> r. tagtól	— > 80 >
	III. Staub Mór 1. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S.</i> 1. tagtól	— > 80 >
	IV. Gróf Kuun Géza tisz. és ig. tagról. <i>Goldziher I. r.</i> tagtól	— > 60 >
	V. Br. Radvánszky Béla t. és ig. tagról. <i>Zsilinszky M. r.</i> tagtól	— > 60 >
	VI. Fayer László lev. tagról. <i>Balogh Jenő</i> lev. tagtól	1 > — >
	VII. Hoffmann Pál r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól	— > 30 >
	VIII. Wosinsky Mór 1. tagról. <i>Ortway Tivadar</i> r. tagtól	1 > — >
	IX. Reclus Elisée k. tagról. <i>Lóczy Lajos</i> r. tagtól	— > 80 >
	X. Csaplár Benedek 1. tagról. <i>Ortway Tivadar</i> r. tagtól	1 > 20 >
	XI. Schmidt Sándor 1. tagról. <i>Schafarzik Ferencz</i> 1. tagtól	— > 60 >
XIV. kötet.	XII. Hegedűs Sándor r. tagról. <i>Nagy Ferencz</i> r. tagtól	— > 80 >
	I. Bubics Zsigmond t. tagról. <i>Ortway Tivadar</i> r. tagtól	1 > 20 >
	II. Sir William Thomson, lord Kelvin k. tagról. <i>Fröhlich Izidor</i> r. tagtól	1 > — >
	III. Falk Miksa 1. tagról. <i>Gaal Jenő</i> r. tagtól	— > 40 >
	IV. Vadnai Károly r. tagról. <i>Berczik Árpád</i> r. tagtól	— > 40 >
	V. Széchy Károly 1. tagról. <i>Dézi Lajos</i> 1. tagtól	— > 60 >
	VI. Boissier Gaston k. tagról. <i>Csengeri János</i> 1. tagtól	— > 60 >
	VII. De Goeje M. és Barbier de Meynard k. tagokról. <i>Goldziher Ignác</i> r. tagtól	— > 60 >
	VIII. Brusa Emil k. tagról. <i>Balogh Jenő</i> 1. tagtól	— > 60 >
	IX. Högyes Endre r. tagról. <i>Tanál Ferencz</i> 1. tagtól	— > 60 >
	X. Lipthay Sándor r. tagról. <i>Kherndl Antal</i> r. tagtól	— > 60 >
	XI. Schenek István 1. tagról. <i>Kosztány Tamás</i> 1. tagtól	— > 30 >
XV. kötet.	XII. Kőváry László 1. tagról. <i>Márki Sándor</i> 1. tagtól	1 > — >
	I. Moissan Henrik k. tagról. <i>Lengyel Béla</i> r. tagtól	— > 40 >
	II. Krumbacher Károly k. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> r. tagtól	1 > 20 >
	III. Gothard Jenő 1. tagról. <i>Konkoly Miklós</i> t. tagtól	— > 40 >
	IV. Knauz Nándor r. tagról. <i>Kollányi Ferencz</i> 1. tagtól	2 > — >
	V. Kautz Gyula ig. és r. tagról. <i>Földes Béla</i> r. tagtól	1 > — >
	VI. Malagola Károly k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> 1. tagtól	— > 20 >
	VII. Misteli Ferencz k. tagról. <i>Simonyi Zsigmond</i> r. tagtól	— > 80 >
	VIII. Szarvas Gábor r. tagról. <i>Simonyi Zsigmond</i> r. tagtól	— > 60 >
	IX. Huber Alfonz k. tagról. <i>Károlyi Árpád</i> r. tagtól	— > 80 >
	X. Barta Antal r. tagról. <i>Gyomlay Gyula</i> 1. tagtól	1 > — >
XVI. kötet.	I. Than Károly másodelnökről. <i>Nosvai Lajos</i> r. tagtól	— > 80 >
	II. Zeller Eduárd k. tagról. <i>Hornyszky Gyula</i> 1. tagtól	1 > 50 >
	III. Berthelot Marcellin k. tagról. <i>Nosvai Lajos</i> r. tagtól	1 > — >
	IV. Pauler Gyula r. tagról. <i>Károlyi Árpád</i> r. tagtól	1 > — >
	V. Pór Antal r. tagról. <i>Karácsonyi János</i> r. tagtól	— > 50 >
	VI. B. Eötvös József elnökről. <i>Kozma Andor</i> 1. tagtól	— > 30 >
	VII. Hampel József r. tagról. <i>Ortway Tivadar</i> r. tagtól	1 > 40 >